

9. Новосадова Н.Г. Політичні репресії проти інтелігенції на Житомирщині в 30-х роках ХХ століття. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. 37. С. 127-131.

10. Орлянський В. С., Тедеев О. С. Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941-1943 рр.). Київ: Центр учбової літератури, 2010. 322с.

11. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви. Київ: УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1997. 29 с.

12. Рибченко Л. Морально-психологічний стан населення Лівобережної України в 1941-1943 рр. та його ставлення до радянських військових мобілізацій. Військово-історичний меридіан. 2013. Вип.1. С. 127-150.

13. Стяжкіна О. Рокада: чотири нариси з історії Другої світової. Київ: Дух і літера, 2020. 272 с.

14. Шайкан В. Повсякденне життя українців у роки німецької окупації. 1941-1944. Київ, 2010. 80 с.

УДК 94:378.4(477.411)«1942»

Юрій ЛЕВЧЕНКО

(м. Київ)

Щодо причин закриття німецькою цивільною адміністрацією Києва Педагогічного інституту у вересні 1942 року

Розкривається політика німецької цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» у сфері освіти початку – середини 1942 р. Висвітлено освітньо-культурну діяльність працівників інституту. Пояснюються причини його раптового закриття.

Ключові слова: Київський педагогічний інститут, освітня діяльність, культурна діяльність, органи німецької цивільної адміністрації, нацистський режим окупації, ідеологія, освітня політика.

Постановка проблеми. Впродовж першого року нацистської окупації Київський педагогічний інститут поступово перетворився на центр педагогічної освіти, що безпосередньо впливав на освітнє становище міста. Однак, німецька цивільна адміністрація Райхскомісаріату «Україна» здійснювала освітню політику, що вибудовувалась з наказів райхскомісара Еріха Коха. Відповідно, причини закриття педінституту варто шукати у політичному та ідеологічному вимірах окупаційної влади.

Історіографія питання. У радянський період проблематика діяльності закладів вищої освіти на окупованій нацистами території України зводилась до констатації факту про закриття або руйнування окремих вишів, адже за концепцією Великої вітчизняної війни «фашисти» прагнули перетворити український народ на малоосвічених та покірних рабів. Згідно з цим, педагогічний інститут був «зарахований» до вишів які зруйнували німці під час відступу з Києва у 1943 році. [4, с. 334]. Сучасна історіографія акцентується на діяльності у межах Райхскомісаріату «Україна» вищих навчальних закладів технічного,

сільськогосподарського та медичного профілів. Відповідно, виші гуманітарних профілів підлягали закриттю, адже вони не здійснювали фахової підготовки робітничих професій [10, с. 141–168; 16, с. 782–790].

Символічно, що першим у сучасній історіографії подав інформацію про закриття німцями Педагогічного інституту в 1942 році, став нідерландський історик Карел Беркгоф, який у своїй монографії «Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою» (видана у 2004 р., переклад українською – 2011) вказав: «...черга цього інституту настала у вересні 1942 року, коли раптово прибули німці й наказали всім за п'ятнадцять хвилин звільнити приміщення» [5, с. 165]. Дещо іншу версію про закриття Педагогічного інституту наводить дослідниця професійної освіти в Райхскомісаріаті «Україна» у статті «Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944)» (2011 р.). Вона робить висновок про те, що навчання у Педагогічному інституті не розпочалося, а адміністрація та обслуговуючий персонал лише зберігали майно [9, с. 37]. Мета дослідження полягає в розкритті історії університету в період нацистської окупації та причин його закриття німецькою цивільною адміністрацією Райхскомісаріату «Україна». Основними завданнями є: розкрити основні періоди освітньої політики в Києві, які вплинули на діяльність інституту; з'ясувати політичні та ідеологічні причини політики німецької цивільної адміністрації щодо освіти у період кінця 1941 – середини 1942 року; на основі архівних документів висвітлити закриття Педагогічного інституту у вересні 1942 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут відновив свою діяльність у листопаді 1941 року за підтримки Київської міської управи під назвою – Київський учительський інститут. У грудні відбулось становлення інституту: передача будинку (бульвар Тараса Шевченка, 22-24); підбір педагогічного та господарського персоналу; відновлення діяльності видавництва при інституті; прийняття на фінансування з бюджету міської управи. У цей період, освітня політика у Києві формувалась на основі ідеї створення «нової української школи», очищеної від більшовицької ідеології та побудованої на основі національного навчання і виховання, яку активно пропагували представники ОУН-м через часопис «Українське слово».

У листопаді 1941 р. були утворені німецькі органи цивільної адміністрації – штадткомісаріат, як орган управління міського гебіту «Київ-місто» та генералкомісаріат, як орган влади та управління м. Києва і Генерального округу «Київ» [13, с. 67-68]. Однак, фактичний перехід Києва під контроль німецької цивільної адміністрації відбувся лише у грудні. У початковий період окупації німці не мали конкретної політики щодо освіти в Україні. Тому, німецька цивільна адміністрація не втручалась у сферу освіти, яку розвивали органи місцевого самоуправління [10, с. 66–69].

На початку 1942 р. з'явилися перші офіційні німецькі розпорядження щодо освіти в Райхскомісаріаті «Україна» які були направлені райхсміністром окупованих східних територій А. Розенбергом райхскомісару України Е. Коху. На їх основі Е. Кох видав накази з організації освіти в Райхскомісаріаті «Україна»:

«Директива про умови відкриття початкових шкіл» (12 січня) та «Розпорядження про політику в справах вищої освіти» (21 січня). Згідно з ними передбачалось запровадження для місцевого населення обов'язкової семирічної шкільної освіти, де в перших чотирьох класах повинна була здобуватися початкова освіта, а в наступних трьох початки з професійної освіти (старші учні мали проходити практику, в селах – сільськогосподарську, а у містах – з ремесел, основ промислового виробництва, адміністрування. Щодо вищої освіти – дозволялась діяльність медичних, ветеринарних, сільськогосподарських і технічних факультетів природничо-наукові спеціальності, які мають існувати як самостійні інститути [12, с. 65-72]. Змінились акценти освітньої політики у Києві, замість концепції «нової української школи» поширилась ідея пристосування освіти до умов Нового порядку. Відповідно до якої всі освітні питання мали другорядне значення поряд з відновленням народного господарства (відбудовою промисловості, промислів, сільського господарства тощо).

Водночас органи німецької цивільної адміністрації повністю перебирають владу в м. Києві. Вони підпорядкували собі Київську міську управу, «очистили» її від мельниківців та спрямували діяльність управи на виконання німецьких наказів. Таким чином, Київська міська управа з органу самоврядування місцевого населення перетворилась на придаток німецької цивільної окупаційної адміністрації. Впродовж січня – квітня 1942 р. працівниками інституту та науковцями, що залишились в Києві були підготовлені рукописи підручників (33) для початкової (18) та загальної (15) школи, що були позбавлені більшовицької ідеології, що мали бути видані до початку навчання у київських школах.

У березні між Е. Кохом та А. Розенбергом «вибухнув» конфлікт з приводу методів управління в Райхскомісаріаті «Україна». Річ у тому, що райхсміністр намагався проводити політику культурно-освітнього розвитку окупованих східних територій, що передбачала викорінення з їх теренів радянської ідеології шляхом залучення до співпраці провідних верст місцевого населення, зокрема – інтелігенції. За планами А. Розенберга майбутня Українська держава мала стати «буфером» Німеччини від небільшовицької Росії [6, с. 16-18]. Своєю чергою, райхскомісар України проводив політику максимальної експлуатації всіх українських ресурсів на користь Третього рейху. Для Е. Коха українці були народом «Untermenschen» (расово відсталими від німців «недолюдьми»), а Україна – німецьким колоніальним простором. Тому Е. Кох почав здійснювати управління Райхскомісаріатом «Україна» на власний розсуд. Конфлікт «Кох – Розенберг» поширився на всі сфери окупаційної політики, зокрема – освітню. Так, плани А. Розенберга про культурно-освітній розвиток і залучення української інтелігенції до органів управління зустріли жорстку протидію рейхскомісара, який відверто нехтував прагненнями місцевої інтелігенції та вважав, що місцевому населенню буде досить мінімальної освіти [10, с. 73-89; 12, с. 83]. Е. Кох був переконаний, що заклади культури, наукові та вищі навчальні заклади призведуть до пробудження національної свідомості українців і перетворяться на розсадники націоналізму, які можуть виступити проти німецької окупаційної політики [7, с. 183; 8, с. 61].

У березні інститут повертає свою попередню назву – Київський педагогічний інститут. До цього часу німецька цивільна адміністрація визначилась з видом діяльності, яким має займатися інститут. Підтверджує це «Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за березень – початок квітня 1942 р.»: «...тимчасово буде збережений педагогічний інститут, що отримав завдання підготувати необхідний вчительський персонал для нижчих шкіл та співпрацювати у справі організації цих шкіл» [3, с. 140]. З травня по серпень працівники педінституту надавали методичну допомогу вчителям київських народних шкіл – індивідуальні та групові консультації з викладання української мови, математики й вітчизнознавства. Для цього в інституті були створені методичні кабінети (мови, арифметики та вітчизнознавства) і читальня. У липні відбулось об'єднання Методичного бюро Відділу культури і освіти Київської міської управи та методичних кабінетів Педагогічного інституту в Методично-консультаційне бюро, що здійснювало складання освітніх програм і навчальних планів для народних шкіл. Водночас педагогічний інститут був залучений до культурних заходів міста. Так, 11 березня директор інститут виступив із доповіддю на вечері пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, що відбувся в Київській опері. Також, мистецькі заходи проводились у самому інституті: 16 травня – концерт, присвячений пам'яті композитора-диригента Кирила Стеценка, 28 червня – концерт класичної музики Київської музично-драматургічної консерваторії та 23 серпня – концерт пам'яті Лесі Українки. Впродовж лютого – серпня педінститут був місце зборів Правописної комісії, яка ставила за мету оновити український правопис, що зазнав русифікації за роки більшовицької влади. Зважаючи на вищевказану освітньо-культурну діяльність німецька влада почала вважати педагогічний інститут націоналістичним закладом, що перебуває під впливом ОУН [3, с. 359].

У травні між райхскомісаром та райхсміністром розпочалась «війна законів» відповідно до якої Е. Кох принципово почав ігнорувати або інтерпретувати на власний розсуд накази А. Розенберга, а останній почав надсилати власні нормативні документи генеральним комісарам в обхід управління рейхскомісара [11, с. 26; 14, с. 75]. Надалі освітні ініціативи рейхскомісара Е. Коха заклали «фундамент» для руйнування системи середньої та вищої освіти в Україні: 13 серпня – Указ про закриття освітніх закладів відкритих без погодження німецької цивільної адміністрації; 15 серпня – Попередні директиви щодо шкільної освіти місцевого населення у Райхскомісаріаті «Україна» (основним навчальним закладом для здобуття освіти встановлювались чотирирічні народні школи); 24 жовтня – Розпорядження про закриття всіх навчальних закладів крім початкових шкіл [10, с. 85-87; 12, с. 84].

У серпні Київська міська управа почала готуватись до відзначення різниці звільнення міста від більшовицької влади. 8 серпня Відділ культури та освіти видав наказ № 765 про підготовку і проведення дня 19 вересня 1942 р. першої річниці звільнення військом Великонімеччини Києва. Для цього було створено спеціальну комісію (голова – М. Ф. Приходько; члени: В. А. Корнійчук, Г. П. Вовк, М. І. Тобілевич, М. М. Крохню, П. Я. Левченко), яка мала розробити

план, програму і весь комплекс заходів святкування освітянами міста [1, арк. 21]. На початку серпня відбулось засідання Методично-консультаційного бюро на якому обговорювалось питання «про підготовку до відзначення різниці звільнення Києва від більшовицького гніту». У протоколі зафіксовано, що «...незабаром це свято набуде широкого всенародного значення. Цього року також свято буде організоване школами. 17-го вересня святкувати будуть окремі школи; 18 – районні об'єднання шкіл; 19 – відбудеться загальномісьцеве свято. Нарешті – 21 треба організувати культурні виступи, що відбудуться на стадіоні. На консультативно-методичне бюро покладено керування підготовкою до свята, головним чином ідеологічне керівництво. Всі кабінети повинні взяти участь в доборі зразків для декламації, постановок, п'єс, танців, ігор тощо. Списки таких культурних заходів мусять бути затверджені до середи 12» [2, арк. 41-42].

Закриття Київського педагогічного інституту у вересні 1942 року стало цілковитою несподіванкою для його працівників. Свідчення про це залишив у своєму щоденнику письменник Аркадій Любченко: «... 19 вересня 1942 ...Вчора вдень зайшов до інституту довідатись про дрова. Інститут замкнено. Чому? А сьогодні виявляється: прийшло вчора німецьке начальство, запропонувало протягом 15 хвилин очистити приміщення, залишивши в ньому недоторканими всі документи. Тут тепер буде німецький педагогічний інститут. Що ж до українського, то нічого не відомо. В інституті якраз перший день учительської конференції, скликано 300 чоловік. Тепер їм ніде притулитись, нема й можливості матеріали дати» [15, с. 126].

Висновки. Упродовж першого року нацистської окупації Києва освітня політика пройшла три періоди: вересень – грудень 1941 р. – ідея створення «нової української школи» очищеної від більшовицької ідеології та побудованої на основі національного навчання і виховання (поширена представниками ОУН-м через часопис «Українське слово» та підтримане міською управою); січень – березень 1942 р. – поширення органами цивільної адміністрації ідеї пристосування освіти до умов Нового порядку, де питанням освіти відводилось другорядне значення в умовах відновлення народного господарства; травень – жовтень 1942 р. – період радикальних освітніх ініціатив рейхскомісара Е. Коха, який обмежив доступ місцевого населення до освіти початковими школами.

Причини закриття педагогічного інституту німецькою цивільною адміністрацією м. Києва знаходиться у політичному та ідеологічному вимірах. Київський педагогічний інститут відновився за підтримки Київської міської управи, а його становлення припало на період поширення ідеї створення національної освіти. Перші офіційні німецькі розпорядження щодо організації освіти місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» передбачали: загальнообов'язкову семирічну, фахову (професійну) та вищу освіту з технічних спеціальностей. Однак, впровадженню у життя цих планів завадив управлінський конфлікт між рейхскомісаром Е. Кохом та рейхсміністром А. Розенбергом, що переріс у «війну законів». Це призвело до того, що Е. Кох почав здійснювати освітню політику на власний розсуд, яка призвела до руйнації системи вищої та середньої освіти. Зокрема, Указ від 13 серпня 1942 р. про закриття освітніх

закладів відкритих без погодження німецької цивільної адміністрації, став безпосередньою підставою для закриття Київського педагогічного інституту.

Основні причини закриття все ж варто шукати в ідеології націонал-соціалізму, якої дотримувався Е. Кох відносно українців. Відповідно до расових учень нацизму він відкрито заявляв, що українці «нижча раса», завдання якої служити німцям, а Україна – територія експлуатації для потреб Райху та майбутньої колонізації німцями. Тому, Е. Кох постійно перешкоджав розвитку культури місцевого населення на підпорядкованій йому території, адже діяльність культурних закладів може призвести до пробудження національної свідомості українців, які потім почнуть протидіяти німецькій окупаційній політиці. Впродовж січня – серпня 1942 р. Київський педагогічний інститут здійснював активну освітню (підготовка підручників, методичні консультації вчителів народних шкіл, з викладання навчальних предметів, діяльність методично-консультаційного бюро) та культурну (учать у культурних заходах до вшанування пам'яті українських діячів культури – Т. Г. Шевченка, К. Г. Стеценка, Л. Українки; проведення зборів Правописної комісії) діяльність через що сприймався органами німецької цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна», яка націоналістичний. Варто наголосити, що будь-яка окупаційна влада в Україні ХХ ст. вважала національну діяльність українців – націоналістичною. У серпні працівники інституту були залучені до організації святкування відзначення дня визволення Києва від більшовицької влади (офіційне пропагандистське трактування) та мали організувати від освітян міста святкові заходи. Для органів німецької цивільної адміністрації відзначення Дня захоплення Києва мало важливе пропагандистське та ідеологічне значення, тому дізнавшись, що «націоналістичний» культурний заклад під час святкувань збирається проводити масовий захід (конференція для вчителів на 300 осіб) вжили негайних заходів – у переддень святкування прибули в інститут і закрили його.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. Р-2356. Оп. 1. Спр. 94а. 223 арк.
2. ДАКО. Ф. 4726. Оп. 1. Спр. 1. 53арк.
3. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / редкол.: Л. В. Легасова та ін.; Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Київ, 2012. 502 с.
4. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941-1944 рр.: збірник документів і матеріалів / за ред. П. М. Костриби та ін. Київ: Держполітвидав, 1963. 488 с.
5. Беркгоф К. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 454 с.
6. Гай-Нижник П. П. Українська Держава: проєкт райхсляйтера А. Розенберга. Гілея. Історичні науки. 2021. Вип. 166 (11). С. 14–21.
7. Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941-1943 рр.). Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2007. Вип. 15. С. 181-204.

8. Гінда В. Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті «Україна». Сторінки воєнної історії України. 2012. Вип. 15. С. 61-75.
9. Гончаренко І. В. Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Мандрівець. 2011. № 2. С. 34–38.
10. Гончаренко О. М. Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко, І. В. Гончаренко, М. П. Куницький. Київ: ПП «НВЦ Профі», 2014. 232 с.
11. Гончаренко О. Організація управлінської комунікації окупаційних органів влади тимчасової військової адміністрації та Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Соціум. Документ. Комунікація. 2022. Вип. 14. С. 12–48.
12. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1941) у світлі німецьких документів. Київ: Наукова думка, 2008. 272 с.
13. Костючок О. В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2012. 254 с.
14. Куницький М. Системна криза нацистського «нового порядку» на теренах Райхскомісаріату «Україна» як наслідок реалізації окупаційної політики (1941–1944 рр.). Гілея. 2014. Вип. 80(1). С. 73–77.
15. Любченко А. Щоденник: книжка перша. Торонто: Нові дні, 1951. 150 с.
16. Потильчак О. В. Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів зі середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942–1944). Архіви окупації 1941–1944. упряд. Н. Маковська. Київ: Києво-могилянська академія, 2006. С. 782-790.

УДК 94:354]:929(477)«1939/1949»

Кирило САФОНОВ
(м. Київ)

Микита Хрущов в Україні в роки Другої світової війни та в повоєнний час: специфіка керівництва

Розглядається специфіка керівництва Микитою Хрущовим Українською РСР в роки Другої світової війни та повоєнний період. Наголошується на неоднозначності та суперечливості як постаті радянського керівника України так і його рішень та управлінських дій.

Ключові слова: Друга світова війна, Микита Сергійович Хрущов, ОУН-УПА, повоєнний період, Україна.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Микита Сергійович Хрущов увійшов в історію перш за все як керівник Радянського Союзу одразу після Г. Маленкова, однак часто упускається його політика в Україні і його ставлення до Батьківщини. Особливо